

تاریخچه آموزش هنر نقاشی در دارالفنون (در دوره قاجار)

(قسمت دوم)

مسئو گنستان
نخستین معلم نقاشی مدرسه دارالفنون

● نیایش پورحسن*

تاریخچه

اشاره

در شماره نهم از فصلنامه گنجینه دارالفنون (بهار ۱۳۹۹) از سرآغاز آموزش هنر نقاشی در دارالفنون صحبت کردیم. در این شماره به معرفی نخستین معلم نقاشی دارالفنون یعنی «مسئو گنستان» می پردازیم.

مسئو گنستان، نقاش کم آوازه فرانسوی است که هشت سال پایانی عمرش را از سال ۱۲۸۰ تا ۱۲۸۸ق. در ایران سپری کرد و پس از راه اندازی رشته نقاشی در مدرسه دارالفنون به شاگردان مخصوص آن رشته به تدریس نقاشی پرداخت. متأسفانه دامنه اطلاعات امروزی ما از زندگی و آثار و فعالیت های هنری مسئو گنستان چه قبل از ورود به ایران و چه در زمان اقامت در ایران به شدت اندک است. مقاله حاضر سعی دارد که با نگاهی تاریخی، توصیفی و تحلیلی گوشه ای از زندگانی و فعالیت های او را از زمان ورود به ایران بررسی نماید.

□ مقدمه

رشته تخصصی نقاشی با ده نفر شاگرد در سال ۱۲۸۰ق. در مدرسه دارالفنون آغاز به کار کرد. در نخستین دوره این رشته، مسئو گنستان فرانسوی برای تدریس این رشته در نظر گرفته شد. او در محرم ۱۲۸۰ق. به همراه خانواده اش از پاریس به تهران مهاجرت کرد و از اواسط همان سال به تدریس در دارالفنون مشغول گردید.

* پژوهشگر و از اعضای کانون نویسندگان و منتقدان خانه تئاتر ایران E-mail: epourhassanniayesh@gmail.com

♦ مسیو کنستان

مسیو کنستان (Monsieur Constant) از هنرمندان کم‌آوازه فرانسوی در دوره قاجار بود که بنا به نوشته ممتحن‌الدوله در کارخانه چینی‌سازی معروف سور (Sevres) در نزدیکی کاخ ورسای پاریس به فعالیت مشغول بود. (ممتحن‌الدوله ۱۳۵۳: ۱۸۱)

اگرچه از شرح زندگانی وی تا پیش از ورود به ایران، تاکنون اطلاعی به دست نیاوردیم، اما براساس مدارک موجود می‌توان گفت که پس از آن‌که هیئت محصلان ایران در سال ۱۲۷۵ق. به فرانسه اعزام شدند، دو تن از آن‌ها برای فراگیری صنعت چینی‌سازی و نقاشی روی چینی به کارخانه «سور» رفتند که همین اتفاق باعث آشنایی مسئولان ایرانی با این نقاش فرانسوی گردید؛ زیرا هر جفت این محصلان با دو دختر مسیو کنستان ازدواج نمودند. این دو تن از محصلان دولتی ایرانی که بعدها از دامادهای مسیو کنستان شدند، عبارتند از: میرزا هدایت‌الله غفاری کاشانی (متوفی ۱۲۸۳ق.) و آقا محمد (متوفی ۱۳۰۴ق.) که هر دو تا پایان سال ۱۲۷۹ق. تحصیلات خود را در پاریس به اتمام رسانده و سپس در اوایل سال ۱۲۸۰ق. به ایران مراجعت نمودند.

درباره میرزا هدایت‌الله غفاری باید گفت که وی به‌همراه برادرش میرزا عبدالوهاب غفاری (۱۲۵۴-۱۲۸۹ق.) از پسران میرزا محمودخان احتساب‌الملک غفاری بود که با دیگر شاگردان اعزامی ایران در سال ۱۲۷۵ق. به فرانسه رفت و پس از گذراندن تحصیلات مقدماتی در مدرسه بندر دیپ (Dieppe) به پاریس اعزام شد و در آن‌جا برای فراگیری صنعت چینی‌سازی به کارخانه سور منتقل شد. او در آن‌جا با مسیو کنستان آشنا گردید و با یکی از دختران وی ازدواج نمود و سپس در اوایل سال ۱۲۸۰ق. با همراهی خانواده همسرش از پاریس به ایران مراجعت کرد و سه سال بعد در تاریخ ۱۲۸۳ق. در شکارگاهی در کاشان درگذشت. روزنامه دولت علیه ایران (نمره ۵۹۲، پنج‌شنبه ۵ ربیع‌الثانی ۱۲۸۳ق) درباره مرگ او چنین نوشته است:

«میرزاهدایت‌الله پسر محمودخان احتساب‌الملک که چندی به فرنگستان رفته و مدتی بود مراجعت کرده بود این اوقات که به‌جهت بعضی امور به کاشان رفته بود روزی تفنگی در دست داشته و مشغول تماشا و تنقیح آن بوده است در اثنای آن‌که در لوله تفنگ نگاه می‌کرد ناگاه تفنگ خالی شد و گلوله آن بر صورت او آمده به فاصله نیم ساعت در گذشته بود.»

اما درباره آقا محمد اطلاعاتی از سوی مهدی بامداد بدین‌قرار ثبت شده است:

«آقا محمد برادرزن حاجی شیخ محسن‌خان مشیرالدوله، از محصلین اعزامی است که در سال ۱۲۷۵ قمری برای تحصیل و فراگرفتن فنون مختلفه و رشته‌های گوناگون به اروپا فرستاده شدند. نام‌برده در آن‌جا تحصیل علم چینی‌سازی کرد، زنش هم فرانسوی [دختر کنستان معلم نقاشی دارالفنون] و در این رشته با اطلاع بوده... آقا محمد که پس از ورود با زنش به تهران، نتوانستند کار مناسبی برای خود پیدا کنند و عاقبت در

سال ۱۲۹۰ قمری در فروشگاه شانوان [Chanoine] که اسباب خرازی و غیره داشت شاگرد شد و در این ایام معروف شده بود به محمد فرنگی. در سال ۱۲۸۹ قمری که حاجی شیخ محسن خان به سفارت عثمانی رفت، آقا محمد را هم با خود برد و به قنصلگری جده منصوب نمود و بعد به مکه رفت و حاجی شد و از این تاریخ همان محمد فرنگی سابق معروف گردید به حاجی محمدخان؛ و در سال‌های ۱۳۰۰ و ۱۳۰۱ قمری سرکنسول ایران در اسلامبول بود و پس از چندی سرکنسول مصر شد و از سال ۱۳۰۳ تا ۱۳۰۴ قمری که سرکنسول در مصر بود، پسرش نیابت پدر را داشت. حاجی محمدخان در سال ۱۳۰۴ قمری درگذشت و پسرش حسن خان از سال ۱۳۰۵ تا ۱۳۰۸ قمری کنسول ایران در بیروت و از سال ۱۳۲۱ تا ۱۳۲۳ قمری وابسته به سفارت ایران در آلمان بود. (بامداد ۱۳۷۸: ۲۱۰-۲۱۱)

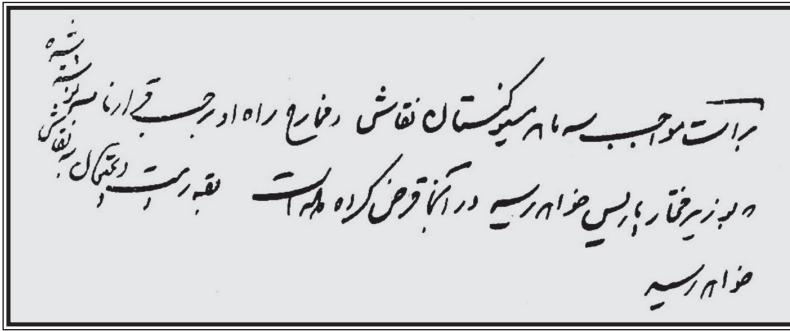
بی‌گمان ورود این دو محصل ایرانی به کارخانه سور باعث شد که مسئولان ایرانی نیز با مسیو کنستان آشنا شده و پس از مذاکرات اولیه نظر او را برای استخدام و دعوت به ایران جلب نمایند. بدین طریق مسیو کنستان در ماه صفر ۱۲۸۰ ق. به همراه خانواده خود عازم ایران گردید.

در نامه‌ای از *امیرنظام گروسی* (وزیرمختار ایران در فرانسه) به تاریخ جمعه ۱۶ محرم ۱۲۸۰ ق. جزئیات بیش‌تری از دعوت مسیو کنستان به ایران درج شده که بدین‌قرار است: «عالیجاهان آقا محمد و هدایت‌الله خان در صنعت چینی‌سازی؛ و میرزاحسن و مصطفی قلی خان در علم زراعت و فلاحه به درجه کمال رسیده و یک ماه بعد از این، این چهار نفر را به اتفاق موسیو کونستان نقاش روانه خواهیم کرد و برای مخارج عرض راه و قیمت اسباب لازمه آن‌ها بدین تفصیل هیجده هزار و پانصد فرانک وجه نقد لازم است. قیمت اسباب و آلات و کتب متعلقه به زراعت، قیمت اسباب و آلات متعلقه به چینی‌سازی، خرج راه چهار نفر متعلمین و دو نفر عیال آقا محمد و هدایت‌الله خان، خرج راه موسیو کونستان نقاش موافق قرارنامه‌ای که با او مبادله شده، موجب یک‌ماهه موسیو کونستان که برای تدارکات عرض راه لازم دارد.

و چون رسیدن این مبلغ از دیوان تا وقت حرکت و عزیمت آن‌ها غیرممکن است و این پنج نفر را که حاضر عزیمت و مراجعت هستند، معطل نمی‌توان کرد، کم‌ترین برای انجام خدمت دیوان و رفع معطلی آن‌ها مبلغ مزبور را سرهم کرده، آن‌ها را با اسباب و آلات لازمه و مخارج عرض راه روانه و صورت اسباب و قیمت آن‌ها را جزء به جزء با خودشان خدمت جنابعالی ارسال خواهیم داشت و استدعا دارم که عوض این هیجده هزار و پانصد فرانک رابه هرطور هست تنخواه نقدی از خزانه مرحمت و ارسال بفرمایند.» (امیرنظام ۱۲۷۶-۱۲۸۸ ق.)

هم‌چنین در سند دیگری که در تاریخ سلخ (آخر) شهر رجب ۱۲۸۰ ق. از نظر ناصرالدین شاه گذشته است، در این خصوص چنین درج شده است:

«برات موجب سه ماهه مسیو کنستان نقاش و مخارج راه او برحسب قرارنامه نوشته شده که به وزیرمختار پاریس خواهد رسید در آن جا قرض کرده داده است. به قدر بیست و پنج تومان به نقاش خواهد رسید.»

اسناد بیوتات، (آلبوم ۵۲)

مسیو کنستان در محرم ۱۲۸۰ ق. از فرانسه به ایران حرکت نمود و تقریباً دو ماه بعد در حوالی ماه ربیع‌الاول ۱۲۸۰ ق. به تهران وارد شد و با استناد به روزنامه دولت علیه ایران (نمره ۶۱۲، مورخ پنج‌شنبه ۲۹ شعبان ۱۲۸۴ ق) از همان ابتدا با سمت معلم نقاشی و حجاری در دارالفنون به خدمت گماشته شد.

◆ انگیزه و هدف از استخدام مسیو کنستان

متأسفانه تاکنون از فعالیت‌ها و سوابق هنری مسیو کنستان تا پیش از ورود به ایران اطلاعات چندانی نداریم که درباره آن بتوان به روشنی صحبت نمود. هم‌چنین درباره این که تخصص این هنرمند، نقاشی روی ظروف چینی بود یا در زمینه لعاب و پخت چینی و یا حتی اصول و فنون ساخت ظروف چینی مهارت داشت نیز در گزارش‌های قدما، اشاره واضحی مطرح نشده است. اکنون؛ سؤالی که به ذهن متبادر می‌شود این است که استخدام مسیو کنستان در ابتدا برای راه‌اندازی چه حرفه‌ای در ایران صورت گرفته و انگیزه و هدف مسئولان ایران از انتخاب او چه بوده است؟ بی‌گمان برای پاسخ به این سؤال باید سه فرضیه را مطرح نمود که عبارتند از:

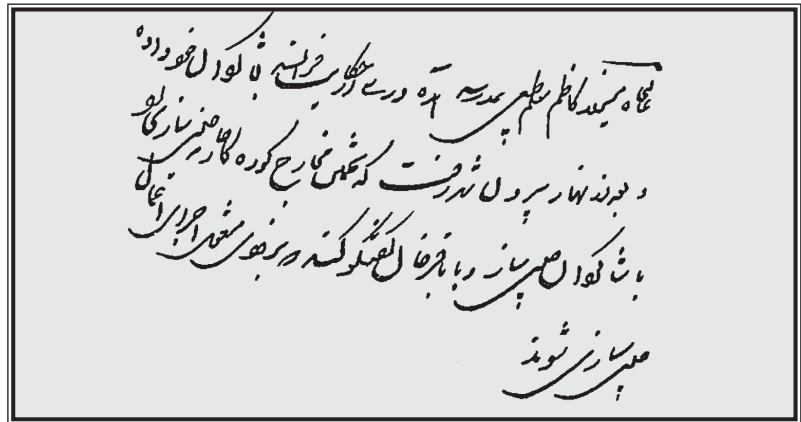
● **فرضیه اول)** اگر هدف از استخدام مسیو کنستان، راه‌اندازی کارخانه چینی‌سازی در کشور بوده باشد که:

اولاً: این اقدام از سوی تعدادی از معلمان مدرسه دارالفنون در شرف انجام بود و شاید دیگر ضرورتی برای استخدام مسیو کنستان در کشور احساس نمی‌شد. چنان‌چه سند ذیل به تاریخ یک‌شنبه بیست‌وششم شهر جمادی‌الاولی ۱۲۸۰ ق. تا حد زیادی گویای این موضوع است:

«علی‌جاء میرزا کاظم معلم طبیعی به مدرسه آمده، درسی از حکایت فرانسه

مسیو کنستان از همان ابتدا با سمت معلم نقاشی و حجاری در دارالفنون به خدمت گماشته شد

به شاگردان خود داده و بعد از نهار بیرون شهر رفت که تخمین مخارج کوره کارخانه چینی‌سازی را با شاگردان چینی‌ساز و با باقرخان گفت‌وگو کند که به‌زودی مشغول اجرای اعمال چینی‌سازی شوند.»

اسناد بیوتات کتابخانه ملی ایران، شماره (۲۰۲۸-۲۹۵)

ثانیاً: اگر قرار بود که اقدامات تخصصی در جهت تولید ظروف چینی و ایجاد کارخانه چینی‌سازی در کشور صورت بگیرد که حداقل دامادهای مسیو کنستان در کشور حضور داشتند و شاید دیگر نیازی به هزینه اضافی برای حضور یک متخصص خارجی میان سال در کشور نبود. چنانچه گزارش ذیل از روزنامه دولت علیه ایران (نمره ۵۶۷، پنج‌شنبه ۱۲ رمضان ۱۲۸۱ق) که به تأسیس کارخانه چینی‌سازی و رنگ روی ظرف چینی و ارجاع آن به هدایت‌الله غفاری (یکی از دو داماد مسیو کنستان) اختصاص دارد، مبنی بر همین موضوع است:

«در نائین که سی فرسخ تا یزد فاصله مکان دارد و از خاک یزد است، خاکی پیدا کرده بودند که به جهت ساختن چینی زیاد مناسب بود. ظرفی چند از آن خاک ساخته به خاکپای همایون شاهنشاهی رساندند و از نظر انور اقدس اعلی گذشت. اگرچه رنگ‌آمیزی و نقاشی آن پسندیده نبود، لیکن خمیره و خاک در نظر پاک اعلیحضرت ظل‌اللهی خلدالله ملکه و سلطانه پسندیده و مطبوع افتاد. رأی مهران جلای همایون شاهنشاهی اقتضا فرمود که صنعت چینی‌سازی در این خاک تکمیل یابد. هدایت‌الله‌خان شاگرد معلم‌خانه که مدتی در پاریس به تکمیل این صنعت مشغول بود به رفتن نائین و ساختن ظرف خوب از آن جنس مأمور کرد. پس از رفتن مشارالیه از همان خاک ظرفی چند به طریق احسن و اکمل ساخته به لحاظ انور اقدس اعلی رسانید. وضع خاک و خمیره ظروف مزبور در خاکپای ساطع‌النور همایون زیاده مطبوع

و مستحسن افتاد و امر قدر قدر ظل‌اللهی به شاهزاده اعتضادالسلطنه وزیر علوم مقرر گردید که استاد کار قابل برای تکمیل این صنعت به نائین فرستاده و در همان جای بنای کارخانه چینی‌سازی را گذاشته و انشاءالله تعالی به توجه اولیای دولت علیه عنقریب ظروف مرغوبه مشابه معاین ظروف چینی در نائین ساخته خواهد شد و مردم از بابت ظرف چینی به کلی آسوده خاطر شوند.»

ثالثاً: اگر مسیو کنستان برای راه‌اندازی و توسعه کارخانه ظروف چینی و صنعت چینی‌سازی به ایران وارد شده باشد که حداقل می‌بایست از فعالیت‌های وی در همان زمان گزارشی مطرح می‌شد که متأسفانه تاکنون در این زمینه گزارشی به‌دست نیامده است.

● **فرضیه دوم)** اگر هدف از استخدام مسیو کنستان تدریس رشته نقاشی و حجاری در مدرسه دارالفنون بوده باشد که:

اولاً: انتخاب یک نقاش روی چینی، انتخاب مناسبی برای تدریس رشته تخصصی نقاشی آن هم در نخستین آکامی علمی ایران نبوده است.

ثانیاً: مسئولان وزارت علوم برای راه‌اندازی رشته تخصصی نقاشی در دارالفنون می‌توانستند با یک نقاش خارجی مشهورتر و پراوازه‌تری وارد مذاکره شوند و نظر او را برای تدریس در دارالفنون جلب کنند.

● **فرضیه سوم)** اگر هدف از استخدام مسیو کنستان راه‌اندازی و آموزش نقاشی روی ظروف چینی بوده باشد که:

اولاً: تا آن زمان کارخانه چینی‌سازی در ایران به‌صورت رسمی راه‌اندازی نشده بود که براساس آن بتوان صنعت نقاشی روی ظروف چینی را توسعه داد و از این‌رو به‌نظر می‌رسد که قدری در این کار شتاب‌زدگی صورت گرفته است.

اکنون، بر مبنای این فرضیه‌ها، شاید بتوان گفت که مسیو کنستان احتمالاً به قصد آموزش نقاشی روی ظروف چینی به ایران وارد شده است و چون در آن زمان کارخانه چینی‌سازی در ایران به‌صورت رسمی راه‌اندازی نشده بود، لذا مسئولان او را به‌طور موقت برای تدریس نقاشی در دارالفنون در نظر گرفتند. چنانچه دکتر محبوبی اردکانی درباره او چنین نوشته است:

«تخصص وی روی ظروف چینی بود و چون امکان کار او در طهران نبود در

دارالفنون به‌سمت معلم نقاشی پذیرفته شد.» (محبوبی اردکانی ۱۳۷۰: ۲۸۲)

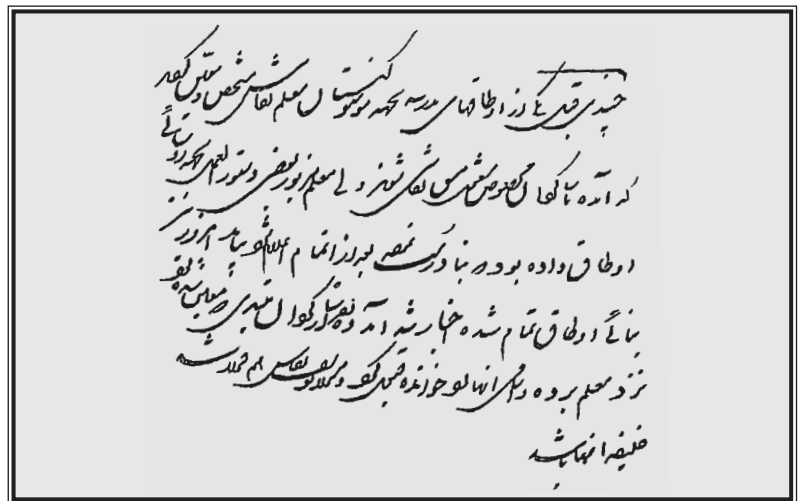
در مجموع به‌نظر می‌رسد که انتخاب مسیو کنستان برای تدریس رشته نقاشی در دارالفنون از همان ابتدا با شتاب‌زدگی، کم‌دقتی و حتی ناکارآمدی برخی از مقامات ایرانی انجام شده باشد که در این امر شاید عواملی نظیر: عدم موافقت هیچ نقاش خارجی برای ورود به ایران، عدم پرداخت هزینه مناسب برای توافق با یک نقاش حرفه‌ای، دخالت دادن روابط خانوادگی

و پشت پرده، رفع مسئولیت مقامات ایرانی برای انتخاب یک معلم خارجی، تظاهر به حضور یک معلم خارجی دیگر در دارالفنون، منافع مالی و ارزی مسئولان ایران، و احتمالاً جلب نظر ناصرالدین شاه و مسئولان وزارت علوم نیز سهیم بوده است، که این فرضیه‌ها به دلیل در دست نداشتن هیچ گونه سند و مدرک معتبر بهتر است در حال حاضر مسکوت باقی بماند. به هر حال خوب یا بد، مسیو کنستان نخستین معلم تخصصی نقاشی در مدرسه دارالفنون است که اکنون به شرح فعالیت‌های تدریس وی می‌پردازیم.

◆ فعالیت‌های مسیو کنستان در دارالفنون

قدیمی‌ترین سندی که از شروع فعالیت‌های مسیو کنستان در دارالفنون تاکنون موجود است، سندی خطی از روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون (مورخ یکشنبه بیست و ششم شهر جمادی‌الاولی ۱۲۸۰ ق.) می‌باشد که در این خصوص چنین نوشته شده است:

«چندی قبل، یکی از اوطاق‌های مدرسه به جهت موسیو کنستان معلم نقاشی مشخص و معین گردید که آمده با شاگردان مخصوص، مشغول مشق نقاشی شوند، ولی معلم مزبور بعضی دستورالعمل به جهت روشنائی اوطاق داده بود که بنا درست نموده، بعد از اتمام اعلام می‌شود بیاید. امروز نیز بتای اوطاق تمام شده، اخبار شد آمد. ده نفر از شاگردان مبتدی که معین شده بود نزد معلم برده و اسامی آن‌ها را خوانده و قبول کرد و میرزا یوسف نقاش هم قرار شد خلیفه آن‌ها باشد.»

اسناد بیوات کتابخانه ملی ایران، شماره (۲۰۲۸-۲۹۵)

براساس این گزارش می‌توان گفت که فعالیت تدریس مسیو کنستان در یکی از اتاق‌های مدرسه دارالفنون که در همان زمان به استناد از روزنامه دولت علیه ایران (نمره ۶۰۰،

تعداد نخستین
شاگردان مخصوص
نقاشی مسیو
کنستان در
مدرسه دارالفنون
«ده» نفر بوده است

پنجشنبه ۷ ذی‌قعدة ۱۲۸۳ق.) به اطاق نقاش‌خانه شهرت یافت، آغاز گردید.
آن‌طور که بر ما معلوم است تعداد نخستین شاگردان مخصوص نقاشی مسیو کنستان
در مدرسه دارالفنون بنا به گزارش فوق «ده» نفر بوده که میرزایوسف نقاش سمت خلیفه
آن‌ها را عهده‌دار بوده است.

چنان‌چه در مقاله گذشته مندرج در شماره نهم از فصل‌نامه گنجینه دارالفنون
(بهار ۱۳۹۹خ.) نیز مطرح شد، میرزایوسف یکی از چهل‌ودو نفر محصلان اعزامی ایران
به فرانسه در سال ۱۲۷۵ق. بود که به‌دلایل تخطی از قوانین آن‌جا در اواخر سال ۱۲۷۸ق.
به ایران بازگردانده شد و چندی بعد نیز در اواخر سال ۱۲۸۰ق. در تهران به‌دلیل بیماری
صرع درگذشت.

گفتنی است که با درگذشت میرزایوسف، سمت خلیفه نقاشی مدرسه دارالفنون به
میرزاجعفر زنجانی و اسماعیل جلایر سپرده شد که روزنامه دولت علیه ایران (نمره ۶۱۲،
پنج‌شنبه ۲۹ شعبان ۱۲۸۴ق.) از آن‌ها با عنوان استادان دیگر نقاشی دارالفنون یاد نموده است.
لازم به ذکر است که واژه خلیفه (امروزه مبصر اطلاق می‌شود) به شاگردان ارشد و
باتجربه هر رشته در دارالفنون اطلاق می‌شد که به‌عنوان دستیار و زیردست به معلم اصلی
یاری می‌رسانند و وظیفه آن‌ها ایجاد نظم و اداره کردن کلاس‌ها و حتی آموزش به شاگردان
مبتدی بود.

خوش‌بختانه اسامی شاگردان مسیو کنستان که به‌واقع نخستین هنرجویان رسمی رشته
نقاشی در مدرسه دارالفنون بودند در روزنامه دولت علیه ایران (نمره ۵۸۲، پنج‌شنبه ۲۱
رمضان ۱۲۸۲ق.) درج شده که بدین‌قرار می‌باشد:

شاگردان قدیم

«میرزاجعفر ولد میرزاصادق خمسه، نشان مطلا قطعه، اضافه موجب و انعام
میرزا اسمعیل ولد حاجی محمدزمان، نشان نقره قطعه اضافه موجب و انعام
میرزا علی‌اکبر، انعام
[شاگردان] جدید (اشخاصی که موجب در حق آن‌ها مرحمت گردید)
میرزا عبدالوهاب پسر میرزاحسین
میرزاصادق ولد حسن‌بیک
میرزاحسن ولد رضاقلی‌بیک تفنگدار
اشخاصی که انعام در حق آن‌ها مرحمت گردید
محمدتقی‌خان ولد کریم‌خان
ابوالفتح‌خان ولد کریم‌خان
یحیی‌میرزا ولد تیمورمیرزا
میرزاحسین ولد میرزاحمدعلی سرکارات
میرزا ابوالقاسم.»

گفتنی است که در مراسم سلام و امتحانات مدرسه دارالفنون که در حضور ناصرالدین شاه و مقامات حکومتی در تاریخ چهارشنبه ۲۹ شعبان ۱۲۸۲ ق. برگزار شد، مسیو کنستان به دریافت «یک طاقه شال کرمانی» سرافراز گردید.

همچنین در تاریخ دوشنبه ۵ شوال ۱۲۸۳ ق. که ناصرالدین شاه از مدرسه دارالفنون و اطاق نقاش خانه مسیو کنستان بازدید نمود، گزارش مختصری در روزنامه دولت علیه ایران (نمره ۶۰۰، پنجشنبه ۷ ذیقعده ۱۲۸۳ ق.) درج شده که بدین قرار است:

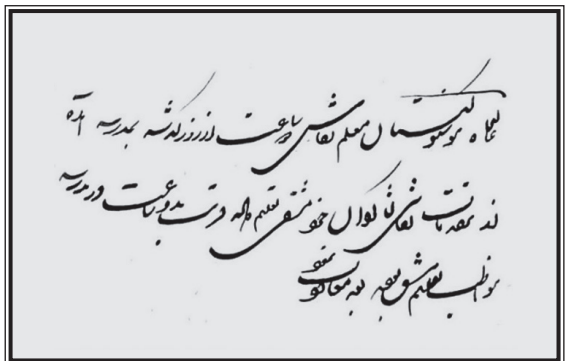
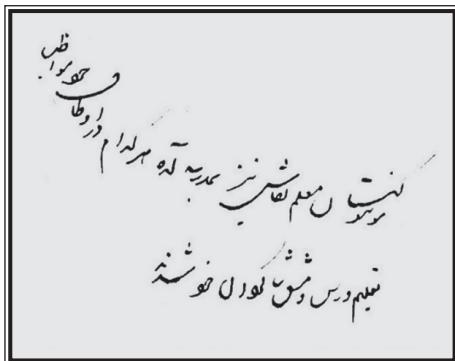
«علیحضرت اقدس همایون... در روز دوشنبه پنجم... چهار ساعت به غروب آفتاب مانده تشریف ملوکانه به مدرسه مزبوره ارزانی فرموده... و نیز به حجات... موسیو کنستان معلم نقاشی تشریف فرما شده از یکان یکان متعلمین در حضور باهرالنور همایون سؤالات علمی شده هریک به قدر درجه و استعداد خود به طوری خوب و شایسته از عهده جواب برآمده؛ مورد تحسین و التفات شاهانه شدند.»

براساس گزارش‌های دست‌نویس روزنامه وقایع/اتفاقیه مدرسه مبارکه دارالفنون که به صورت روزانه و بعدها هفتگی از سوی رئیس آن مدرسه تهیه و به مقامات مافوق ارایه می‌گردید، مسیو کنستان از قرار معلوم تنها به شاگردان رشته نقاشی تدریس می‌کرده و هر جلسه تدریس او شامل دو ساعت بوده است.

«روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون به تاریخ شنبه ۹ جمادی‌الثانی ۱۲۸۰ ق. [...] عالیجاه موسیو کنستان، معلم نقاشی، دو ساعت از روز گذشته به مدرسه آمده، از مقدمات نقاشی به شاگردان خود مشقی تعلیم داده، قریب به دو ساعت در مدرسه مواظب تعلیم مشق بود؛ بعد معاودت نمود.» (اسناد بیوتات، شماره ۷۴۳۱-۲۹۵)

همچنین سند ذیل:

«روزنامه وقایع اتفاقیه مدرسه مبارکه دارالفنون به تاریخ یوم شنبه دویم شهر ربیع‌الثانی ۱۲۸۴ ق. [...] لغایت پنج‌شنبه هفتم شهر مزبور... موسیو کنستان معلم نقاش نیز به مدرسه آمده هر کدام در اطاق خود مواظب تعلیم درس و مشق شاگردان خود شدند.»

اسناد بیوتات، شماره (۳۶۱۵۶۴۰)

موضوعاتی که موسیو کنستان به شاگردان خود آموزش می‌داد، بیش‌تر شامل: مقدمات نقاشی، شبیه‌سازی و شمایل‌نگاری، طبیعت‌بی‌جان از روی میوه‌جات، طراحی با مداد و مثنی‌پردازی (کپی‌برداری از مدل‌ها و تابلوهای مختلف) بوده است

هرچند او نیز گاهی به‌سان دیگر معلمان دارالفنون تا حوالی ظهر در مدرسه حضور داشته و به امورات شاگردان خود رسیدگی می‌کرده است.

«روزنامهٔ مدرسهٔ مبارکهٔ دارالفنون به تاریخ چهارشنبه ۲۵ شهر رجب ۱۲۸۰ [ق.]. ... عالیجاه موسیو کنستان معلم نقاشی به مدرسه آمده از مقدمات نقاشی تعلیمی به شاگردان سپردهٔ خود داده و تا وقت ظهر در مدرسه مشغول تعلیم مشق بود بعد مراجعت کرد.» (اسناد بیوتات، شمارهٔ ۷۴۳۱-۲۹۵)

هم‌چنین سند ذیل:

«روزنامهٔ وقایع‌اتفاقیهٔ مدرسهٔ مبارکهٔ دارالفنون به تاریخ شنبه ۱۹ جمادی‌الاولی ۱۲۸۶ [ق.]. الی دوشنبه ۲۸ شهر مزبور... موسیو کنستان معلم نقاشی از قواعد مشق نقاشی، مشق و تعلیمی به شاگردان خود داده تا نزدیک ظهرها در مدرسه بود و معاودت نمود.» (اسناد بیوتات، شمارهٔ ۴۸۰۷-۲۹۵)

دربارهٔ شیوهٔ تدریس موسیو کنستان در دارالفنون باید گفت که او در ابتدا یک موضوع و اسلوب نقاشی را به شاگردان خود آموزش می‌داده و سپس سرمشق و تکلیفی به آن‌ها می‌سپرده است.

«روزنامهٔ وقایع‌اتفاقیهٔ مدرسهٔ مبارکهٔ دارالفنون به تاریخ یوم شنبه پنجم شهر صفرالمظفر ۱۲۸۴ [ق.]. لغایت پنج‌شنبه دهم شهر مزبور... روز چهارشنبه نهم شهر حال سرکار نواب مستطاب اشرف والا اعتضادالسلطنه وزیر علوم به مدرسهٔ مبارکه آمدند به‌عموم درس‌های معلمین و متعلمین رسیدگی کردند، تصویرات چندی که شاگردان نقاش کشیده و حاضر داشتند به‌نظر نواب والا رسانیدند و تا بعدازظهر در مدرسه بودند، معاودت نمودند... موسیو کنستان معلم نقاشی به‌قرار ایام گذشته به مدرسه آمده از قواعد مشق نقاشی مشقی و تعلیمی به شاگردان خود داده مدت دو ساعت مشغول مشق شده بود مراجعت کرد.» (اسناد بیوتات، شمارهٔ ۳۳۴۴-۲۹۵)

گفتنی است که موضوعاتی که موسیو کنستان به شاگردان خود آموزش می‌داد، بیش‌تر شامل: مقدمات نقاشی، شبیه‌سازی و شمایل‌نگاری، طبیعت‌بی‌جان از روی میوه‌جات، طراح با مداد و مثنی‌پردازی (کپی‌برداری از مدل‌ها و تابلوهای مختلف) بوده است.

«روزنامهٔ وقایع‌اتفاقیهٔ مدرسهٔ مبارکهٔ دارالفنون به تاریخ یوم شنبه نهم شهر ربیع‌الثانی [۱۲۸۴ ق.]. لغایت پنج‌شنبه بیست‌ویکم شهر مزبور. موسیو کنستان معلم نقاش در این چند روزه به مدرسهٔ مبارکه حاضر شده از قواعد مشق نقاشی مشقی و تعلیمی داده، قریب دو ساعت مواظب مشق بود، بعد مراجعت کرد. شاگردان مزبور در رفتن مشارالیه از روی میوه‌جات از قبیل: انگور و خربزه و گللابی و سیب کشیده این اوقات به‌قسمی در این فن مهارت به‌هم رسانده‌اند که معلم مزبور اغلب [به] آن‌ها نمرهٔ ۱۸ و ۱۶ داده است و کمال‌اهتمام و سعی را معمول داشته و دارند و دو نفر از آن‌ها در

نمرات شانزده
تا بیست جزء
نمرات قابل قبول و
علامت ترقی،
و نمرات زیر شانزده
نشانه مسامحه و
غفلت محسوب
می شده است

مشق نقاشی بی‌اهتمامی کرده غفلت و مسامحه داشتند در صحن مدرسه با تازیه تنبیه شدند.» (اسناد بیوتات، شماره ۳۶۱۵۶۴۰)

هم‌چنین سند ذیل:

«روزنامه وقایع‌اتفاقیه مدرسه مبارکه دارالفنون به تاریخ یوم شنبه دوازدهم شهر صفرالمظفر ۱۲۸۴ [ق.] لغایت پنج‌شنبه هفدهم شهر مزبور... موسیو کنستان معلم نقاش از قواعد مشق نقاشی مشقی و تعلیمی به شاگردان خود داده و دو نفر از شاگردان که در مشق اهتمام و سعی نموده و از عهده کشیدن تصویرات خوب برآمده بود [ند]، نمره ۱۶ که علامت ترقی است، گرفتند.» (اسناد بیوتات، شماره ۳۳۴۴-۲۹۵)

و سند ذیل:

«روزنامه وقایع‌اتفاقیه مدرسه مبارکه دارالفنون به تاریخ یوم دوشنبه غره [اول] شهر محرم‌الحرام ۱۲۸۴ [ق.] لغایت سه‌شنبه شانزدهم شهر مزبور... موسیو کنستان معلم نقاش به‌قرار ایام گذشته به مدرسه حاضر شده از قواعد مشق نقاشی مشقی و تعلیمی به شاگردان خود داده، دو نفر از شاگردان مشارالیه که در فن نقاشی و شبیه‌کشی خوب ترقی کرده بودند نمره ۱۹ و ۱۸ که علامت ترقی است گرفتند.» (اسناد بیوتات، شماره ۳۳۴۴-۲۹۵)

لازم به ذکر است که موسیو کنستان مطابق با قوانین مدرسه دارالفنون، بعد از مشاهده تکالیف شاگردان به آن‌ها نمره می‌داده است که نمرات شانزده تا بیست جزء نمرات قابل قبول و علامت ترقی، و نمرات زیر شانزده نشانه مسامحه و غفلت محسوب می‌شده است. «روزنامه وقایع‌اتفاقیه مدرسه مبارکه دارالفنون به تاریخ یوم چهارشنبه ۱۷ محرم ۱۲۸۴ [ق.] لغایت پنج‌شنبه ۲۵ شهر مزبور... موسیو کنستان معلم نقاشی به‌قرار ایام گذشته به مدرسه آمده و از قرار مشق نقاشی به شاگردان سپرده خود تعلیمی داده، بعضی از شاگردانش که خوب ترقی کرده بودند، نمره ۲۰ که علامت ترقی است داده شد. یک نفر از شاگردان مشارالیه که غفلت و مسامحه در مشق داشت مدت دو ساعت به قراول افتاد.» (اسناد بیوتات، شماره ۳۳۴۴-۲۹۵)

طبیعتاً شاگردان خوب و بد یا قوی و ضعیف به مسئولان مدرسه گزارش داده می‌شدند که در این بین شاگردان خوب مورد تشویق و شاگردان بد در همان روز تنبیه می‌شدند. شیوه تنبیه نیز در آن زمان معمولاً شامل: تازیه و شلاق (فلک) در حیاط مدرسه و یا دو ساعت قراولی (احتمالاً بازداشت و نگهبانی) بود.

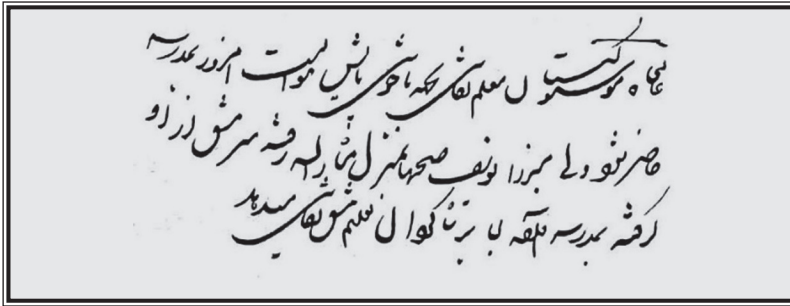
«روزنامه وقایع‌اتفاقیه مدرسه مبارکه دارالفنون به تاریخ یوم شنبه ۲۷ محرم ۱۲۸۴ [ق.] لغایت یوم پنج‌شنبه سیم شهر صفر... موسیو کنستان معلم نقاش همه‌روزه به مدرسه حاضر شده از قواعد مشق نقاشی، تعلیمی به شاگردان خود داده، یک دو نفر از شاگردان مشارالیه در مشق نقاشی غفلت و مسامحه نموده بودند

در صحن مدرسه با تازیانه تنبیه شدند.» (اسناد بیوتات، شماره ۳۳۴۴-۲۹۵) هم‌چنین سند ذیل:

«روزنامه وقایع مدرسه مبارکه دارالفنون به تاریخ یوم شنبه بیستم شهر ذیحجه الحرام [۱۲۸۴ق.] لغایت پنج‌شنبه بیست‌وششم شهر مزبور... موسیو کنستان معلم نقاش به‌قرار ایام گذشته به مدرسه حاضر شده از قواعد مشق نقاشی تعلیمی به شاگردان خود داده، چند نفر از شاگردان که در مشق نقاشی ترقی کرده بودند، نمره نوزده و شانزده گرفته و دو نفر دیگر از آن‌ها که بی‌اهتمامی کرده بودند در صحن مدرسه مدت دو ساعت به قراول افتادند.» (اسناد بیوتات، شماره ۳۳۴۴-۲۹۵)

از آن‌جا که مطابق اسناد موجود مسیو کنستان، دچار عارضه پادرد بود و در برخی از موارد که امکان حضور در کلاس را نداشت، خلیفه نقاشی مدرسه دارالفنون صبح‌ها به منزل او رفته و سرمشق و تکلیف‌های همان روز را گرفته و در مدرسه به شاگردان آموزش می‌داد.

«روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون به تاریخ چهارشنبه ۱۱ رجب ۱۲۸۰ [ق.]... عالیجاه موسیو کنستان، معلم نقاشی، به‌جهت ناخوشی پایش امروز به مدرسه حاضر نشود، ولی میرزایوسف صبح‌ها به منزل مشارالیه رفته، سرمشق از او گرفته به مدرسه آورده [و] به سایر شاگردان تعلیم مشق نقاشی می‌دهد.»

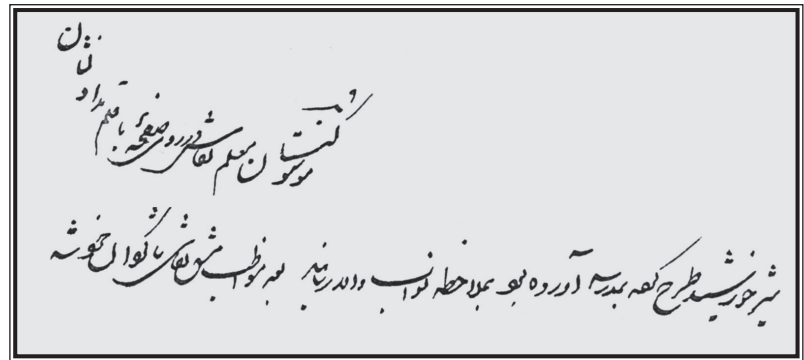
اسناد بیوتات، شماره (۷۴۳۱-۲۹۵)

هم‌چنین گفتنی است در زمانی که مسیو کنستان از مدرسه خارج می‌شد، خلیفه نقاشی در ادامه ساعات مدرسه به اداره کردن کلاس و آموزش به سایر شاگردان می‌پرداخت. «روزنامه وقایع مدرسه مبارکه دارالفنون به تاریخ روز شنبه دهم شهر ربیع‌الاول [۱۲۸۴ق.] لغایت شنبه پانزدهم شهر مزبور... موسیو کنستان معلم نقاش در این هفته هر روزه به مدرسه مبارکه حاضر شده از قواعد مشق نقاشی مشقی و تعلیمی به شاگردان سپرده خود داده نهایت مراتب در آموختن مشق نقاشی نموده اغلب از شاگردان مشارالیه خوب ترقی کرده‌اند و از عهده شبیه‌سازی خوب برآمده و برمی‌آیند؛

[به] خصوص میرزا جعفر که خلیفه شاگردان مشارالیه است که در فن نقاشی ماهر شده است و بعد از رفتن معلم، مشارالیه مواظب تعلیم مشق شاگردان مزبور بوده و هست.» (اسناد بیوتات، شماره ۳۳۴۴-۲۹۵)

متأسفانه علی‌رغم پیگیری زیاد، تاکنون به مشاهده اثری از نقاشی و آثار طراحی مسیو کنستان موفق نشدیم. آنچه تاکنون از آثار وی گزارش شده یک طرحی از نشان شیروخورشید است که شرح کوتاه آن بدین‌قرار می‌باشد:

«امروز که روز یکشنبه ۱۲ شهر جمادی‌الثانی [۱۲۸۱ق.] و روز امتحان بود... موسیو کنستان معلم نقاشی در روی صفحه‌ای با قلم مداد نشان شیروخورشید طرح کرده، به مدرسه آورده بود، به‌ملاحظه نواب والا [منظور اعتضادالسلطنه است] رسانید. بعد مواظب مشق نقاشی شاگردان خود شد.»

اسناد بیوتات، شماره ۰۷۱۲-۲۹۵

◆ واپسین روزهای فعالیت مسیو کنستان

مسیو کنستان در اواخر فعالیت تدریس خود در مدرسه دارالفنون، از قرار معلوم دیگر از حوصله و انرژی کافی برخوردار نبود و بعد از تدریس سریعاً به منزل خود مراجعت می‌کرده است. چنان‌چه واپسین گزارشی که تاکنون از وی در اختیار داریم تا حدودی گویای این موضوع است.

«گزارش روزانه مدرسه دارالفنون به تاریخ دوشنبه نوزدهم شهر محرم‌الحرام ۱۲۸۸ق.]... موسیو کنستان معلم نقاشی از قواعد مشق نقاشی به شاگردان خود مشق و تعلیمی داده به منزل خود رفت.» (صفایی ۱۳۵۵: ۵۳-۵۴)

مسیو کنستان با استناد به کتابچه جمع‌وخرج خزانه عامره ابواب جمعی جناب معیرالممالک در تاریخ ربیع‌الاول ۱۲۸۸ق. به‌جهت قراردادنامه خود با دولت ایران مبلغ ۱۱۰ تومان و ۴ قران برات دریافت نمود. (معیرالممالک ۱۲۸۸ق.: ۳۲)

مسیو کنستان
نخستین معلم
خارجی و رسمی
رشته نقاشی
مدرسه دارالفنون
محسوب می‌شود

هم‌چنین او با استناد به روزنامه ایران (نمره ۲۷، پنج‌شنبه ۹ جمادی‌الاول ۱۲۸۸ق.) در اواخر ربیع‌الثانی یا اوایل جمادی‌الاول ۱۲۸۸ق. به علت بیماری و کهولت سن و گویا انقضای تاریخ قراردادنامه‌اش با دولت ایران از معلمی نقاشی در مدرسه دارالفنون برکنار شد و به‌دستور ناصرالدین‌شاه قاجار یکی از شاگردان اعزامی ایران به فرانسه در سال ۱۲۷۵ق. به نام میرزاعلی‌اکبر نقاش (مزیّن‌الدوله در سال‌های بعد) به‌جای وی به‌سمت معلمی نقاشی مدرسه دارالفنون منصوب گردید.

«میرزاعلی‌اکبر نقاش ... به موجب دست‌خط و فرمان همایون... امر و مقرر شد که اعتضادالسلطنه وزیر علوم او را در مدرسه دارالفنون به‌جای مسیو کنستان برقرار داشته مشغول تعلیم شاگردان باشد.»

یکی از نکات قابل توجه در برکناری مسیو کنستان، دست‌خط ناصرالدین‌شاه است که خود به‌شخصه در این زمینه اعمال‌نظر نموده و فرمان صادر کرده است. می‌دانیم که ناصرالدین‌شاه هم خود به نقاشی علاقه داشت و از بچگی نقاشی می‌کرد. از این‌رو دستور و مداخله شاه در این زمینه یا از ناراضیتی او از توانایی معلم نقاشی قدیم بوده و یا از رضایت و اعتماد وی به نقاش جدید سرمنشأ می‌گرفته است.

در ضمن، این اقدام ناصرالدین‌شاه را نیز می‌توان بر اساس روحیه جوان‌گرایی او نیز تلقی نمود، زیرا میرزاعلی‌اکبر نقاش که پس از ورود به دارالفنون به منصب و لقب نقاش‌باشی نیز سرفراز گردید، زمانی به کرسی نقاشی دارالفنون دست یافت که در سن بیست‌وپنج سالگی به‌سر می‌برد و طبیعتاً در مقایسه با سایر معلمان دارالفنون از همه جوان‌تر بود.

به‌هرحال مسیو کنستان مدت کوتاهی پس از کناره‌گیری از تدریس، در فواصل جمادی‌الاول تا شعبان سال ۱۲۸۸ق. در تهران وفات نمود و در مراسم سلام پایان دوره امتحانات دانش‌آموزان مدرسه دارالفنون که در تاریخ ۲۰ شعبان ۱۲۸۸ق. با حضور شخص شاه و عده‌ای از بزرگان مملکت در دارالفنون برگزار شد، از وی به‌عنوان متوفی یاد شده است.

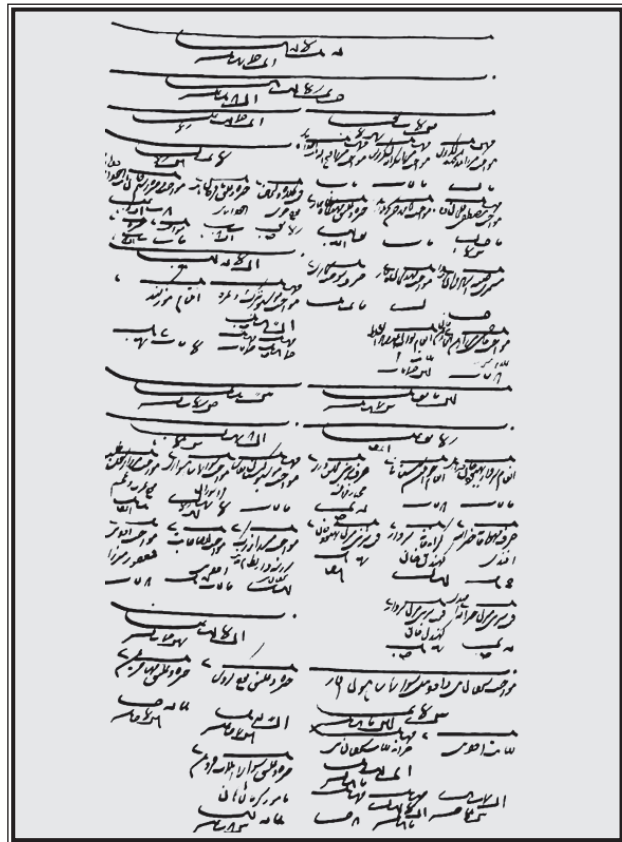
«چون کنستان معلم علم نقاشی متوفی شده... به ملاحظه زحمات و خدمات کنستان متوفی پانزده تومان انعام که به جهت او منظور شده بود درباره کنستان [به] پسر او مرحمت شد.»

گفتنی است، چهره‌ای که ناصرالدین‌شاه یک سال پیش از وفات مسیو کنستان از وی مطرح نموده بدین‌قرار است:

«چهارشنبه بیست‌ودوم شهر شعبان ۱۲۸۷ق. شخصی است کوتاه‌قد، سرخ و سفید، ریش توپی مایل به بلندی، نصف بیشتر وسط ریش سیاه، طرفین ریش همه سفید است. عینک به چشم می‌گذارد، قدری به کونستان نقاش فرانسوی شبیه است.» (عباسی و بدیعی ۱۳۷۲: ۸۲)

مسیو کنستان که به‌واقع نخستین معلم خارجی و رسمی رشته نقاشی مدرسه دارالفنون

محسوب می‌شود، اگرچه به مدت هشت سال (۱۲۸۰ تا ۱۲۸۸ق.) در ایران اقامت گزید و در ایران نیز درگذشت، اما او در زمان اقامت خود در ایران نه تنها مشکلات فراوانی را نظیر: از دست دادن یکی از دامادهای خود و بیوه شدن دخترش و هم‌چنین بیماری پادرد را تجربه نمود، بلکه در مقایسه با سایر معلمان فرانسوی ساکن ایران در دوره ناصری از سرنوشتی تاریک‌تر نیز برخوردار بود و از این رو نام و آوازه‌ی وی برای همیشه به محاق فراموشی سپرده شد. از مسیو کنستان براساس اسناد و مدارک موجود ظاهراً دو دختر و یک پسر باقی ماند که از سرنوشت هیچ‌کدام از آنها نیز تاکنون اطلاعاتی به‌دست نیاوردیم. امید است در آینده از آرشیو اسناد فرانسه و آرشیوهای داخلی اطلاعات بیش‌تری از این معلم کم‌آوازه دارالفنون استخراج شود و بر روشن شدن شرح احوال و زندگانی وی بیفزاید.

از اسناد بیواتات کتابخانه ملی مربوط به دهه ۱۲۸۰ق. که یکی از مواجب موسیو کنستان نقاش در آن ثبت شده است.

منابع

۱. اسناد بیوتات کتابخانه ملی ایران. آلبوم شماره ۵۲، تهران: کتابخانه ملی ایران به شماره (۲۹۵/۷۴۳۱).
۲. اسناد بیوتات کتابخانه ملی ایران. شماره (۲۹۵-۲۰۲۸)
۳. اسناد بیوتات کتابخانه ملی ایران. شماره (۲۹۵-۷۴۳۱)
۴. اسناد بیوتات کتابخانه ملی ایران. شماره (۳۶۱۵۶۴۰)
۵. اسناد بیوتات کتابخانه ملی ایران. شماره (۲۹۵-۴۸۰۷)
۶. اسناد بیوتات کتابخانه ملی ایران. شماره (۲۹۵-۳۳۴۴)
۷. اسناد بیوتات کتابخانه ملی ایران. شماره (۲۹۵-۰۷۱۲)
۸. امیرنظام گروسسی. اسناد و مکاتبات و یادداشت‌ها. (مجموعه‌ای از نامه‌ها و گزارش‌ها که غالباً از پاریس و لندن است). نسخه خطی. تهران: کتابخانه و موزه ملی ملک به شماره (۲۰۱،۰۰۰)، ۱۲۷۶-۱۲۸۸ ق.
۹. بامداد، مهدی. شرح حال رجال ایران. جلد ۵، تهران: زوار، ۱۳۷۸ خ.
۱۰. روزنامه ایران. نمره ۲۷. پنجشنبه ۹ جمادی‌الاول ۱۲۸۸ ق.
۱۱. روزنامه دولت علیه ایران. نمره ۵۶۷. مورخ ۱۲ رمضان ۱۲۸۱ ق.
۱۲. روزنامه دولت علیه ایران. نمره ۵۸۲. مورخ ۲۱ رمضان ۱۲۸۲ ق.
۱۳. روزنامه دولت علیه ایران. نمره ۵۹۲. مورخ ۵ ربیع‌الثانی ۱۲۸۳ ق.
۱۴. روزنامه دولت علیه ایران. نمره ۶۰۰. مورخ ۷ ذیقعدة ۱۲۸۳ ق.
۱۵. روزنامه دولت علیه ایران. نمره ۶۱۲. مورخ ۲۹ شعبان ۱۲۸۴ ق.
۱۶. صفایی، ابراهیم: مدارک تاریخی. تهران: چاپ شرق، ۱۳۵۵ خ.
۱۷. عباسی، محمدرضا و بدیعی، پرویز. شهریار جاده‌ها. تهران: انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۲ خ.
۱۸. محبوبی اردکانی، حسین. تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران. جلد ۱، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۰ خ.
۱۹. معیرالممالک، دوست‌علی خان. کتابچه جمع‌وخرج خزانه عامره ابواب جمعی جناب معیرالممالک از بابت دو ساله قوی‌نیل و بیچی‌نیل ۱۲۸۸ و ۱۲۸۹ ق. نسخه خطی (سیاق). تهران: کتابخانه مجلس به شماره (۵۲۳۱)، ۱۲۸۸-۱۲۸۹ ق.
۲۰. ممتحن‌الدوله شقاقی، مهدی‌خان. خاطرات ممتحن‌الدوله. تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۳ خ.